

HORVÁTH PÉTER:

AZ I. VILÁGHÁBORÚ TÉMÁJÁNAK MEGJELENÉSE A KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYEI KÖRLEVELEKBEN

I. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban az I. világháború idején megjelent kalocsa-bácsi főegyházmegyei körleveleket vizsgálom meg abból a szempontból, hogy miként jelent meg azokban az akkor csak *Nagy háborúnak* nevezett esemény. Nemcsak azokat az iratokat említem meg, melyeket a főpásztor írt a papság vagy a hívek számára, hanem azokat is, melyek valamely minisztériumtól, legtöbbször a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól érkeztek, és ezeket a körlevelek is leközlök. Ugyanakkor csak az 1914-18 közötti időszakot veszem figyelembe, s csak néhol tekintek ki később megjelent szövegekre.

Leendő doktori disszertációm témája, mely *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Várady Lipót Árpád érseksége idején* címet viseli, részben ezt az időszakot vizsgálja. Ez az érseki működés ugyanis 1914-1923 közé esik. Nem egy kifejezetten hosszú idő (nem egész kilenc év), de Magyarország történetében kétségtelenül az egyik, ha nem a legviharosabb és legfájdalmasabb időszak. Kezdeténél már ott van a kitörni készülő világháború, mely négy évig (és utána még sokáig) rányomja a bélyegét az ország minden lakosának életére. Utána jött az őszirozás forradalom, a rövid életű első magyar köztársaság, majd a kommunista Tanácsköztársaság, melyet aztán a Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett időszak követ. Várady érsek működését leginkább a trianoni békeszerződés aláírása tette nehezzé, hiszen a kilencszáz éves Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyének jelentős része a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett.

Jelen tanulmány három részből áll: először röviden bemutatnám Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsek életútját, mert meggyőződésem, hogy ő egyike azon (talán nem is kevés) XX. századi főpásztoroknak, akiknek tevékenysége szélesebb körben alig ismert, és élettörténetének ismerete fontos későbbi működése szempontjából, a második részben a főegyházmegyei körlevelek 1914-1918 közötti azon szövegeit mutatom be, melyek a világháborúra vonatkoznak, míg a harmadik részben összefoglalom a témákat, és kitekintek a reménybeli tovább kutatás irányára.

II. VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD ÉRSEK ÉLETE

Temesváron született 1865. június 18-án. Édesapja Várady Lajos gyógyszerész, édesanyja Hazler (vagy Hassler) Leopoldina volt. 1865. június 25-én keresztelte meg Gaál Emil Temesvár gyárvárosi káplán¹. 1882-ben a nagybecskereki főgimnáziumban érettségizett. Teológiai tanulmányait 1882-1886 között Budapesten, a Központi Papnevelő Intézetben végezte.² Ezután részt vett egy továbbképző teológiai tanfolyamon a bécsi Augustineumban. 1888-ban szentelték pappá. A temesvári püspöki papnevelő intézet tanulmányi felügyelője lett. Teológiai doktorátusának megszerzése után a csanádi püspöki alulába került. Előbb szertartó, majd 1891-től Dessewffy Sándor csanádi püspök titkára lett. 1896. december 29-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. Ügyosztályának miniszteri osztálytanácsosa, majd 1905. október 1-jétől miniszteri tanácsosa 1911. március 18-ig. Közben 1901. október 26-án a király a csanádi székeskáptalan ifjabb kanonkjává nevezte ki. 1902. április 14-én a királytól sebenicói címzetes püspöki kinevezést kapott (az akkori egyházi törvények szerint nem szentelték püspökké). 1906. október 24-én a csanádi székeskáptalan örkanonokja lett. 1908. február 15-én a Ferenc József-rend középkeresztjét a csillaggal nyerte el. 1911. március 9-én győri megyéspüspökké nevezték ki, püspökké pontosan a 46. születésnapján, június 18-án szentelték. Püspöki jelmondata: „Spes nostra salve” (Üdvözlégy reményünk). 1914. április 22-én I. Ferenc József a már közel másfél éve üres kalocsa-bácsi érseki székre nevezte ki. A pápai megerősítés május 4-én történt meg. (Elődje, Csernoch János még 1912. november 20-án esztergomi érseki kinevezést kapott, a prímási széket 1913. január 1-jén foglalta el. A széküresedés idején a főegyházmegyét Kleiner Lajos káptalani helynök vezette, aki már az előző érsekváltás idején, Városhy Gyula halála után is ilyen minőségben működött). Várady Lipót Árpád beiktatására 1914. június 29-én, a szarajevói merénylet másnapján került sor Kalocsán. A nagyszabású beiktatási ünnepség a körülmények miatt elmaradt, a meghívott magas rangú vendégek jó része addigra már el is hagyta Kalocsát. 1914. november 23-án a király belső titkos tanácsossá nevezte ki. A világháború idején elhatalmasodott szívbetegségének is köszönhető, hogy utolsó nyilvános, országos szereplése az új uralkodó, IV. Károly király koronázásakor, 1916. december 30-án volt. Egyházmegyéjében ugyanakkor továbbra is igyekezett aktívan tevékenykedni. Székvárosában egyik legmaradandóbb alkotása a Rokkanttelep létesítése volt, mely segítette a frontról visszatért és hadirokkanttá vált

¹ 687/892. szám Temesvár gyárvárosi plébánia kereszteltek anyakönyvi kivonata. Megtalálható: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: KFL) I.1.c. Várady Lipót Árpád perszonális iratai, 1886-1958, 0,72 ifm

² Végbizonyítványa megtalálható: KFL.I.1.c. Várady Lipót Árpád perszonális iratai, 1886-1958, 0,72 ifm

katonák foglalkoztatását és lakáshoz jutását. Érsekségének időszakában 16 új lelkészséget szervezett, két új templom és plébánia építését készítette elő. Várady Lipót Árpád életének 58. évében, 1923. február 18-án hunyt el Kalocsán, három nappal azután, hogy a Szentszék az érsekségnek a trianoni békeszerződés értelmében Jugoszláviához csatolt részeiből megalapította a Bácskai Apostoli Kormányzóságot. Temetési szertartását a kalocsai érseki széken elődje, Csernoch János bíboros, hercegprímás végezte 1923. február 21-én.

Várady Lipót Árpád fontosabb munkái: A kongrua ügyről (1887), A népmissziók jelentőségéről és terjesztéséről (1905), A párbérkérdésről (1908)³, A szent László-társulat ismertetése, A szent László-társulat alapszabályai (1915), A szentolvasó titkainak magyarázata [külön is megjelent, de a körlevelek is közlik] (1915-1916), Szociális irányelvek (posztumusz – 1923)⁴, Lonovics József római küldetése (posztumusz – 1924)⁵.

Nyomtatásban megjelent művei és főpásztori tevékenysége alapján is megállapítható, hogy szociális érzékenységgel rendelkező főpap volt. Gondja volt a szegényekre, a hadirokkantakra, hadiárványokra. Igyekezett megcsonkolt egyházmegyéjét talpra állítani a világháború és a forradalmak után, noha egészsége addigra már meglehetősen rossz állapotban volt.

Ahogy azt már a fentiekben megemlítettem, Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érseki működése egy meglehetősen furcsa keretet kapott. Kezdetét és végét egyaránt az ország, valamint az egyház számára tragikus esemény jelzi. A helyi sajtóorgánum, a Kalocsai Néplap 1914-es évfolyamához eddig nem jutottam hozzá. Kivételt képez ez alól az a néhány digitalizált oldal, mely éppen a beiktatási ünnepség szervezésével, majd a gyász hír vételével és következményével foglalkozik. Meglehetősen érzékletes az a leírás, ahogy az újságíró részletesen tárgyalja, hogy miként zajlott volna az ünnepség, majd egy hirtelen váltással közli, hogy mindez elmaradt, és a vendégek nagy része, értesülve a trónörökös és felesége meggyilkolásáról, az éjszaka folyamán visszatért a fővárosba.

³ VÁRADY L. Á., *A párbérkérdésről*, Stephaneum Nyomda, Budapest 1908.

⁴ VÁRADY L. Á., *Szociális irányelvek*, Magyar Kultúra, Budapest 1923.

⁵ VÁRADY L. Á., *Lonovics József római küldetése*, Szent István Akadémia, Budapest 1924.

III. A VILÁGHÁBORÚVAL KAPCSOLATOS KÖZLEMÉNYEK A KÖRLEVELEKBEN

III. 1. Buzdítások, szózatok

Kalocsa-bácsi érsekként kiadott első körlevele, az úgynevezett beköszöntő szózata még értelemszerűen nem foglalkozik a gyászos eseménnyel, hiszen az pár nappal az események előtt íródott, noha június 29-re dátumozták. Ebben a szövegben inkább egy nagyívű elmélkedést olvashatunk az Egyházzal, annak jegyeiről (egy, szent, katolikus és apostoli), anyai tulajdonságáról. Az érsek fontosnak tartja az imádkozást, a szentségekhez való járulást, valamint a gyermekek katolikus hitben való nevelését. Hitet tesz a jó szellemű sajtó, és a katolikus egyesületi élet mellett. A végén az egyházat Noé bárkájához hasonlítja, melyben a háborgó víz ellenére sem esett bántódás. Noé bárkája alatt az Egyházat érti – aki bemegy a bárkába (vagyis az egyházban van), az bizonyosan meg fog menekülni. Az egész levelet áthatja a bizalom a jobb jövőben. Néhány nappal később viszont már a hercegi párról történt megemlékezésről olvashatunk.⁶

A körlevelekben szerepelnek különböző irodalmi művek ajánlásai is, melyek a háborúval kapcsolatosak: Háborús imakönyv ajánlása (1915. április 6.)⁷, Két háborús ének ajánlása (1916. március 14.)⁸.

Nagyjából két és fél évvel a háború kitörése után, 1917. február 15-én a főpásztor szózatot intézett egyházmegyéjéhez a világháború tanulságairól.⁹ Ez a szöveg is a szokásoknak megfelelően több nyelven: magyarul, németül, a körlevél végén bunyevácul is közlésre került. A levél elején kárhoztatja az Amerikai Egyesült Államokat, mely szerinte más elvet hirdet, mint amelyet végül cselekszik. Felteszi a kérdés, hogy melyek a háború tanulságai? Fontos tanulság szerinte, hogy sok ámitó jelszóról (mint pl. a nemzetiségek felszabadítása, Amerikába vándorlás) kiderült, hogy csak a népek nyugalma, fejlődését zavarta meg. Párhuzamba állítja ezeket az angol, francia és példákkal, és bemutatja, hogy azok a népek sem jártak jobban, melyek az alkotmányosságukkal és a népuralmukkal büszkélkedtek. Azok is csak inkább felszínes jelszavak voltak. Úgy véli, hogy a magyar nép akarata ellenére sodródott bele a háborúba, azt is csak a gaztett megtorlása okán, mindenféle

⁶ Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno 1914 dimissae, Procudebat Antonius Jurcsó typographus, Colocae 1914. (továbbiakban: Circulares 1914) 113-122

⁷ Circulares 1915:75

⁸ Circulares 1916:50

⁹ Circulares 1917:17-20

hódítás vagy idegen tulajdon megszerzésének szándéka nélkül. Végül megállapítja, hogy a legerősebb szövetségesünk a szent kereszt és a kereszt útja.

A körlevelekben is megjelent Várady érsek elmélkedéssorozata a szentolvasó titkairól. 1915. szeptember 15-én *Felhívás a szent olvasó ájtatosság buzgó megtartására*¹⁰ címmel: ebben a felhívásban már szerepelt az örvendetes szentolvasó titkainak magyarázata. 1916. március 5-én a fájdalmas¹¹, míg április 14-én a dicsőséges szentolvasó titkainak magyarázata¹² is megjelent. Ezekben a szövegekben az érsek a titkok felett elmélkedve, a Jézus és Szűz Mária életének eseményeit kapcsolatba hozza a jelen idő szenvedéseivel és megpróbáltatásaival, és megpróbál utat mutatni a hívek számára.

Ezek közül az első szövegben, a *Felhívás a szent olvasó ájtatosság buzgó megtartására* címűben az érsek azzal indokolja ezeknek az elmélkedéseknek a kiadását, hogy a rózsafüzér imádságának jó végzésével mérhetetlen, győzelmes erőt tudnak a hívek szolgáltatni a harctéren küzdő katonáknak. Az örvendetes szentolvasó első titka kapcsán arra kéri a híveket, hogy maradjanak meg a csendes visszavonultságban és imádságban, valamint fel kell ajánlani a mindennapi teendőket a harctéren küzdőkért. Ez a két dolog, az ima és a felajánlások, az áldásokat hozzák számukra. A második titok kapcsán az asszonyok hadi szolgálatát említi meg. Ez persze nem a tényleges harctéri szolgálatot jelenti, hanem a magányosok és szükséglet szenvedők felé való odafordulást. Amint Mária meglátogatta Erzsébetet, az asszonyoknak is ezt kellene tenniük a szükséglet szenvedőkkel. A harmadik titok, Jézus világra születésének idején a világon mindenhol béke volt, az érsek ezt szembe állítja a jelen kor időszakával. A rózsafüzér ezen titkának imádkozása a béke újra eljöveteléért való könyörgés, s akkor Mária és Jézus hamarabb megadhatja a világ számára ezt a békét. A negyedik titkot a katonákra vonatkoztatja. Mária parancsot kapott Jézus bemutatására a templomba, csakúgy, mint ahogy a katonák parancsot kaptak a hadba vonulásra. Ahogy az egyik, úgy a másik is egyfajta templomba járás. Imádkozni kell azért, hogy a katonákat Szűz Mária oltalmazza nemcsak a csatákban, de a vonulások során is, egészen a győzelem kiharcolásáig. A szöveg megjelenésekor még Várady érsek is hitt a háború győzelmes befejezésében. Az ötödik titokkal, Jézus jeruzsálemi megtalálásával kapcsolatban párhuzamba állítja Mária reményét, hogy ott viszontlátja fiát azzal, hogy a hívek is viszontláthatják majd azokat, akik hadba vonultak. Amekkora öröm volt Jézus megtalálása a Templomban, olyan öröm lesz majd

¹⁰ Circulares 1915:131-134

¹¹ Circulares 1916:29-33

¹² Circulares 1916:85-89

viszontlátni a katonákat is. Ahhoz, hogy ezt a pillanatot a hívek siettetni tudják, az szükséges, hogy buzgón imádkozzák a szentolvasó titkait.

A következő év márciusában, a fájdalmas szentolvasó első titkáról elmélkedve az érsek állítja, hogy az Olajfák hegyén vérrel verejtékező Krisztus előre látta a mostani világháború borzalmait, de látta a bűnöket is, melyek ezt okozták. Imádságra buzdítja a keresztény hívőt, hogy vegye kézbe a szentolvasót és fogadjon bűnbánatot, valamint a bűn kerülését. Jézus megostorozása kapcsán Szodoma és Gomorra vétjét, melynek büntetése a testi halál volt, összekapcsolja a világháborúval, mely szerint éppen ezen bűnök büntetése. Kéri az imádkozót, hogy imádkozzon a házastársak megszenteléséért, és az ifjúság megóvásáért ettől a szörnyű bűntől. Krisztus tövissel való megkoronázásának szenvedését a harctéren lévő katonák szenvedéseivel hasonlítja. A katonáknak ott kellett hagyni a tűzhely melegét, hogy sokat szenvedjenek a harctéren. Ennek a titoknak az imádkozását értük ajánlja a főpásztor. Jézus kereszthordozását összekapcsolja azok szenvedéseivel, akik aggódnak a harctéren küzdő rokonaikért. A férfiaknak a csatatéren, az otthon maradt nőknek pedig a türelemben és az Istenbe vetett bizalomban kell hősöknek lenniük. A fájdalmas szentolvasó utolsó titkát a haldoklókért ajánlja az érsek. Reméli, hogy közülük senki nem maradt súlyos bűn állapotában. Felteszi a kérdést, hogy lehetséges-e tudva és akarva Isten ellenségének maradni a csaták idején, miközben bármikor véget érhet a földi létünk. Kéri, hogy a hívek vegyék kézbe a rózsafüzért, bízva abban, hogy az imádság ellensúlyozni tudja a harctéri ellenség számbeli fölényét.

A dicsőséges szentolvasó titkairól elmélkedve az alábbi fő gondolatok jelennek meg: az emberek elhanyagolták a lelki életet, ezen felül a papok a szent szolgálatot, ezért látogatta meg Isten a világháború által az ő népét. Aki megérti, és felhagy rossz szokásaival, az új életre fog támadni, miként Krisztus az első tized imádságában. A második titok kapcsán megjegyzi, hogy az embereknek állapotuk szerint teljesíteniük kell azt a kötelességet, melyet a mennyei Atya rájuk bízott, bármilyen életkörülményben legyenek is. Noha a háború miatt ez most még megterhelőbb, a mennybe ment Krisztusra tekintve sikerülni fog. A Szentlélek elküldése kapcsán kiemeli, hogy a nagy világfelfordulásból úgy lehet csak igazi, tartós béke, ha buzgón könyörgünk a Szentlélek kegyelméért, eljövételéért, és bűnbánatot tartunk. Tőle, az Igazság Lelkétől várható, hogy megújítja majd a Földet. A negyedik titok fölött elmélkedésben a test és lélek viszonyát taglalja. A test együtt munkálkodik a lélekkel, a lélek pedig megszenteli a testet. Az elesett hősök emlékét a hívek őrizték meg, értük imádsággal, jócselekedetekkel és misefelajánlásokkal járjanak közben. A halállal ugyanis az élet nem szűnik meg, csak átalakul.

Végül Mária megkoronázása kapcsán kiemeli a remény fontosságát. Ugyan sok baj zúdult az emberiségre, ezt a reményt nem szabad elveszíteni. A nagy szenvedéseket az Isten még jobban meg fog jutalmazni. A hívek egyesítsék gyötrelmeiket az Üdvözítő szenvedéseivel, hogy Isten a bűnök bocsánatára és a bűnösök megtérésére elfogadja azokat. Az elmélkedés végén az érsek ajánlja a szentolvasó ájtatosságának minél gyakoribb végzését a hívek számára, mert az az örökkévalósághoz kapcsolja a híveket.

III. 2. Intézkedések

A Segítő bizottság alakítása a háborúba vonultak családjai részére című felhívást 4529. szám alatt a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei főispán adta ki július 29-én, tehát egy nappal a háború kitörése után. Ebben egy községi segítő bizottság alakítását írják elő melynek feladatai: a hadbavonultak családját támogatásban részesíteni, a földeken lévő betakarítatlan terményeket megóvni a pusztulástól, továbbá a segítő bizottság azokban a helyzetekben, amikor a problémát társadalmi tevékenység útján nem tudja megoldani, köteles a helyi hatósághoz, az elsőfokú közigazgatási hatósághoz, vagy a vármegye alispánjához fordulni. A segítő bizottságnak továbbá feladata a bevonultak gyermekeinek védelmi, hozzátartozóinak pedig betegápolási ügyét is felkarolni. A körlevélben csak augusztus 7-én közölték a felhívást.¹³ A 4471. szám alatt 1914. augusztus 1-jén, tehát már a háború kirobbanása után kiadott *Intézkedések a háború idejére* című rendeletben¹⁴ az érsek bizakodik abban, hogy a most kezdődő világháború ránk (mármint az Osztrák-Magyar Monarchiára nézve) sikeresen zárul majd. Nagyon bízik az isteni Gondviselésben. Felhívja a hívek figyelmét az imádságra, különösen a közösségre: a kitett Oltáriszentség előtt elmondandó három Miatyánk, három Üdvözlégy és egy, a katonákért elmondott, itt közölt könyörgés. Az intézkedés szövege tartalmazza Ferenc József király bad-ischli kiáltványát (melyben szerepel a sokat emlegetett „Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam” mondat) és a magyar kormány felhívását. A 4491. számú rendeletben, mely ugyanezen a napon kelt, kihirdetésre kerül, hogy a papi lelkigyakorlatok elhalasztásra kerültek.¹⁵

Tizenegy nappal később, augusztus 12-én újabb intézkedések történtek a háború idejére a 4634. szám alatt. Ebben megengedi a szolgai munkát vasár- és ünnepnapon, amíg a katonák távol vannak. A szentmisék idejét a papok korábbra hozhatják, ha a hívek által végzett munka

¹³ Circulares 1914:137

¹⁴ Circulares 1914:131-136

¹⁵ Circulares 1914:136

ezt megkívánja, hétköznapi is. A háromszori házassági hirdetéstől el lehet tekinteni, ha szükséges. A gyóntatók feloldozhatnak azon bűnök alól is, melyeket csak kizárólag az ordináriusnak lenne szabad. A kántor szolgálata helyettesíthető olyannal, aki ért hozzá; ha nincs ilyen, akkor a kántori teendő elhagyható. Az iskolai oktatást lehetőség szerint meg kell kezdeni a szokott időben¹⁶. 1914. szeptember 15-i 5100. számú rendelet szerint a háború alkalmával katolikus szellemben végzett működésről jelentés teendő¹⁷. 1914. szeptember 20-án, 5156. szám alatt kihirdetésre kerül, hogy a háború alkalmából írt imafüzetek a templompénztár terhére megrendelhetők.¹⁸ November 29-én 6116. szám alatt, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium kérésére elrendelte az érsek, hogy az összes, háborúval kapcsolatos ügyiratot a plébániai levéltárakban meg kell őrizni.¹⁹ 1915. január 8-ai 168. számú iratában ugyanezen minisztérium bekéri a háborús ügyben kiadott összes rendeletet három példányban, a bécsi udvari könyvtár számára.²⁰ A papság espereskerületi gyűlései 1915. március 11-i határozat szerint a háború időtartama alatt elmaradnak.²¹ 1916. március 14-én megjelent Jankovics Béla 521. sz. isk. miniszteri körrendelete a háborús emlékek gyűjtéséről és feldolgozásáról. A szöveg szerint történelmi és nemzetnevelési szempontból nagy jelentőséggel bír ez a gyűjtés és feldolgozás, emiatt az iskolai igazgatókat és tanítókat felhívja a miniszter, hogy buzgólkodjanak ennek megvalósításán.²² A 2697. számú rendelet szerint, azoknak a harangoknak, melyeket a háború céljaira lefoglaltak, leszereltek és elszállítottak, 1916. augusztus 2-án törölték a biztosításukat. Emiatt a plébánosoknak az ügyben eljáró főkapitányi alapítványi hivatal felé a biztosítási kötvényben szereplő minden adatáról, a harangok és biztosítási összegük pontos felsorolásával jelentést kell tenni.²³ 1916. szeptember 13-én 4518. szám alatt Várady Lipót Árpád elrendeli, hogy a háborús célokra átengedett harangok ára az alapítványi hivatalba küldendő. Az érsek korábbi körlevelében úgy rendelkezett, hogy ezen harangok árát külön alapként kell kezelni, de ez a jelenlegi helyzetben nehézségekbe ütközik, emiatt arra kéri a plébániákat, hogy a pénzt Kalocsára, az alapítványkezelő hivatalba küldjék be.²⁴ 1917. május 7-én az érsek 2241. szám alatt rendeletet adott ki a katolikusok háborús tevékenysége adatainak összegyűjtéséről. Mellékelte hozzá egy

¹⁶ Circulares 1914:141-144

¹⁷ Circulares 1914:169-170

¹⁸ Circulares 1914:173-174

¹⁹ Circulares 1914:217

²⁰ Circulares 1915:32

²¹ Circulares 1915:46

²² Circulares 1916:102

²³ Circulares 1916:123

²⁴ Circulares 1916:147

kérdőívet is. Célja, hogy a magyarországi katolikusok háborús munkája meg legyen örökítve egy a magyar katolicizmushoz méltó műben. A történeteket a kortársak által szeretné megörökíteni a történelem számára. Ezt a kérdőívet a lelkészeknek kell kitölteniük.²⁵ Az érsek lényegében egy saját történeti munka megírására buzdítja az egyházmegye minden papját. Az 1918. november 8-án 5381. szám alatt a Szociális Missió Társulat vállalkozását ajánlja az érsek a háború vége alkalmából. Ez a társulat a háború által sújtott egyénekről és családokról igyekszik gondoskodni, azon emberek szervezése által, akik nagyobb anyagi károsodások nélkül vészelték át a háborút. A társulat munkáját a Belügyminisztérium is támogatja. Kéri az érsek a papságot, hogy a szószékről magyarázza a körlevélben szereplő mellékelt nyomtatvány tartalmát, hogy a leginkább sújtott hívek számára támogatást tudjon nyújtani.²⁶

A háború után két rendelet is foglalkozott még a háborúban elesettekkel. Mindkettőt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adta ki. Az első, az 1922. június 18-án 623. sz. isk. rendelet *A világháborúban elesett hőseink dicső emlékének ápolása és megőrzése az iskolában* címmel²⁷, mely azt írja elő, hogy községenként az elemi iskolák osztálytermeiben díszes papír falitáblán a helyi hősök neveit tüntessék fel. A falitáblát a *Hőseink, Nagyjaink Kultusza — Hősök Háza Országos Bizottsága* hozná forgalomba, melynek megvételéhez az iskolákban a növendékek körében gyűjtést lehet szervezni. A másik, az 1922. augusztus 23-i 3468. számú iratban a plébánosok felszólíttatnak, hogy szorgalmazzák a háborúban elesett hősök holttanyilvánítását²⁸. Gyakori ugyanis, hogy szándékosan vagy véletlenül az özvegyek nem jelentik férjük elhunytát, de már mással ún. vadházasságban élnek. Ezért a rendelet külön kéri, hogy mind a világi, mind az egyházi hatóság előtt meg kell indítani a holttanyilvánításokat.

III. 3. Gyűjtések

A főegyházmegyei körlevelekben viszonylag nagy számban szerepelnek felhívások különféle gyűjtésekre. Nemcsak pénzgyűjtésről van szó, hanem különféle egyéb tárgyak, anyagok gyűjtéséről is.

Ami a pénzgyűjtést illeti, ilyen volt például a katonák karácsonyára szervezett gyűjtés, melyet a Hadsegélyező Hivatal köszönő levele követ 1914. december 22-én²⁹. A

²⁵ Circulares 1917:57-58

²⁶ Circulares 1918:92

²⁷ Circulares 1922:26

²⁸ Circulares 1922:33-34

²⁹ Circulares 1915:10

Hadsegélyező Hivatal által több alkalommal történt gyűjtés elrendelése a Vörös Kereszt egyeslet részére: 1914. október 6-án³⁰, 1916. augusztus 15-én³¹, 1917. június 29-én³² és 1918. május 14-én.³³ Volt továbbá a kárpáti falvak javára szervezett gyűjtés 1915. augusztus 20-án³⁴, a Központi Gyűjtő Gyermekkorház javára iskolai gyűjtés 1915. szeptember 6-án³⁵, vagy a hadiárvak javára 1916. augusztus 20-án³⁶, az erdélyi gyermekek javára 1916. december 6-án³⁷. 1915. november 10-én a VKM jóváhagyta a tanulóifjúság karácsonyi szeretetadományának gyűjtését³⁸. Történt egy gyűjtés a Nemzeti Fogadalmi Templom felépítése céljából 1916. március 7-én.³⁹ Ennek a templomnak a felépüléséről nem találtam később adatot. A kárpáti elpusztult falvak javára engedélyezett ifjúsági iskolai gyűjtés volt 1916. márciusában⁴⁰, valamint a kárpáti sírok gondozása ügyében gyűjtés, melyet 1916. október 14-én hagyott jóvá Jankovich Béla miniszter⁴¹. 1918. május 14-én Zichy János, az új vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedett a szegény sorsú, beteges gyermekek részére vonatkozó gyűjtésről. Ebben felkéri a helyi hatóságot és a nagyközönséget, hogy az év végi vizsgák alkalmával vagy a tanévzárókon ébresszék fel a tehetősök figyelmét ezen szegények iránti gondoskodásra. Szeretné, ha ezeket a gyerekeket vagy a tengerpartra, vagy az alpesi jó levegőre lehetne küldeni, egészségi állapotuk függvényében. Az adományokat pedig a Néptanítók Lapjához mellékelte csekkapon kell elküldeni *A Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Ujraépítő Országos Bizottságához*. Az iskolaigazgatókat megkéri, hogy a gyűjtés eredményét hozzák az ő tudomására, egy közvetlenül a minisztérium VI/a. ügyosztályához címzett levelezőlapon.⁴²

Több alkalommal szerepel a szederlevél gyűjtésére vonatkozó rendelet (1914. augusztus 30.⁴³, 1914. szept. 15.⁴⁴, 1915. szeptember 8.⁴⁵), gubacs-gyűjtés (szintén 1915. szeptember 8.)⁴⁶, vadgesztenye gyűjtés (1916. szeptember 14.)⁴⁷, gyümölcs és zöldségfélék konzerválása

³⁰ Circulares 1914:177-179

³¹ Circulares 1916:101

³² Circulares 1917:70

³³ Circulares 1918:58

³⁴ Circulares 1915:147-148

³⁵ Circulares 1915:130

³⁶ Circulares 1916:117

³⁷ Circulares 1916:202-203

³⁸ Circulares 1915:163-164

³⁹ Circulares 1916:39

⁴⁰ Circulares 1916:47-48

⁴¹ Circulares 1916:196

⁴² Circulares 1918:61

⁴³ Circulares 1914:170-171

⁴⁴ Circulares 1914:171-172

⁴⁵ Circulares 1915:144-145

⁴⁶ Circulares 1915:143-144

(1914. augusztus 30.)⁴⁸, fém tárgyak gyűjtése hadi célokra iskolák segítségével (1915. április 29.)⁴⁹, hadifogoly lelkészek javára könyvgyűjtés (1917. február 20.)⁵⁰, gyógynövények gyűjtése (1917. április 26.)⁵¹.

III. 4. Rokkantügy, és a kalocsai rokkanttelep kiépítése

A körlevelekben szerepel néhány olyan gyűjtés, amely kifejezetten a rokkantügy támogatásával kapcsolatos, ezeket az alábbiakban mutatom be. Ilyen volt Apponyi Albert Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1915. június 28-ai felhívása⁵², hogy augusztus 8-án a rokkant katonák javára gyűjtés eszközrendelése, vagy a győri katonai rokkanttház javára történő gyűjtés ajánlása 1916. február 11-én.⁵³ A rokkant vitézek foglalkoztatásáról Klebelsberg Kuno gróf államtitkár levele 1915. november 19-én kelt.⁵⁴ Valamint megjelent egy felhívás a rokkantak, özvegyek és hadiárva gondozása ügyében 1917. március 26-án.⁵⁵

Az 1917. évi VIII. körlevélben az érsek beszámol arról, hogy jól halad a kalocsai rokkanttelep kiépítése, mely a világháború során megsérült katonák, valamint családtagjai számára készül. Figyelmében ajánlja a kalocsai rokkanttelepet a kedves papsága számára, „amely annyiban szorul még kiépítésre, amennyiben a közönség adakozásából kell 150 család számára lakóházat emelni, arra törekedvén, hogy rokkant hőseink lehetőleg ingyen jussanak új hajlékhoz. Amennyiben más helyeken az egyházmegyében történnének még kezdeményezések a rokkantak érdekében, figyelmünket azokra is kell majd fordítani.”⁵⁶ Ugyanezen évi XV. körlevélben⁵⁷ az érsek utal arra, hogy a rokkanttelep létrehozásával már a hadirokkantakkal szembeni kötelezettségeit leróta, ezért a hadiárva felé kíván fordulni. Ennek teljesítésére létrehozta a Zita királyné árvaalapot, 200 ezer korona összeggel.

A Rokkanttelep építésével a körlevelek nem foglalkoznak részletesen, de a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár iratanyagában jelentős mennyiségű irat áll rendelkezésre ezzel a témával kapcsolatban.

⁴⁷ Circulares 1916:152

⁴⁸ Circulares 1914:170-171

⁴⁹ Circulares 1915:79

⁵⁰ Circulares 1917:30

⁵¹ Circulares 1917:59-60

⁵² Circulares 1915:99-100

⁵³ Circulares 1916:28

⁵⁴ Circulares 1915:167-168

⁵⁵ Circulares 1917:41-44

⁵⁶ Circulares 1917:43

⁵⁷ Circulares 1917:75-77

III. 5. Katonai szolgálatot teljesítő lelkészek

A háború idején a Főegyházmegye területéről több káplán és hitoktató is kinevezést kapott katonai lelkészi szolgálatra. Mivel a hívek lelkipásztori ellátása még ezen időszak alatt sem szünetelhetett, így értelemszerűen katonai lelkésznek plébánosokat nem hívtak be, legfeljebb olyan személyt, aki az adott plébániát adminisztrátorként igazgatta.

1914. október 17-én Mészáros Béla tompai adminisztrátor, Belt Antal kerényi, Erdődy Gyula mélykúti, Ivánovics András és Kanyó Lajos szabadkai, Kertész József topolyai, Koráni Elemér futaki, Sütő János bácsalmási segédlelkészek, Werner Mihály magyarkanizsai katekéta, Wildinger Jakab újvidéki segédlelkész tábori lelkészek lettek.⁵⁸ 1914. december 7-én Dr. Kostialik Antal szabadkai katekétát, Gyurics József csonoplyai segédlelkészt, Vojnich-Tunich Antal szondi segédlelkészt és Berger Antal szabadka-szentgyörgyi segédlelkészt hívták be katonai szolgálatra.⁵⁹ A következő év elején, január 15-én Hauk Márton csávolyi segédlelkész, Svarka Ferenc szabadka-szentgyörgyi hitoktató-segédlelkész és Szorgh Péter katymári segédlelkész vonult be aktív katonai szolgálatra.⁶⁰ 1915. április 12-én a következő káplánok lettek aktív hadi szolgálatra behívva: Schäffer Ferenc adai káplán, Raile Károly bácsordai káplán, Ditelján István szabadkai gimnáziumi professzor, Vajay László keceli káplán,⁶¹ ugyanazon év október 2-án pedig Máthis Kálmán nagybaracscai és Csányi István garai segédlelkészek aktív katonai szolgálatra hívtak be.⁶² 1916. április 18-án Spiller János vaskúti, Kujáni Ferenc palánkai, Wier János kerényi segédlelkészek kerültek behívásra.⁶³ 1916. november 22-én Plank Ferenc vaskúti, Kanyó Lajos bajai, Müller Péter zombori segédlelkészek és Quotidián Lajos szabadkai hitoktató aktív katonai szolgálatra lettek hívva.⁶⁴ A következő évben, 1917. május 3-án Schmidt Péter csonoplyai segédlelkész, Szkenderovics Antal zombori segédlelkész, Bischof Antal garai segédlelkész, valamint Brandt Miklós szabadkai hitoktató kerültek behívásra.⁶⁵ 1917. július 25-én Oszvald József kalocsai készenléti állományban lévő hitoktató, Loógó Pál szabadkai katekéta és Haug Antal palánkai segédlelkész kap behívót. Koráni Elemér az ordinárius kérésére, Werner Mihály pedig

⁵⁸ Circulares 1914:190

⁵⁹ Circulares 1914:218

⁶⁰ Circulares 1915:12

⁶¹ Circulares 1915:75-76

⁶² Circulares 1915:145

⁶³ Circulares 1916:79

⁶⁴ Circulares 1916:192

⁶⁵ Circulares 1917:55

betegség miatt mentesült a katonai szolgálat alól.⁶⁶ 1918. február 28-án Horváth Alajos kalocsai praebendatus, Dupp Bálint bezdáni segédlelkész, Schur Ádám szilbereki segédlelkész, Péter Bálint szentfülöpi segédlelkész kaptak behívót. A szolgálat alól mentesítve lett Czeizlinger Lajos és Molnár-Antalkovics Nándor.⁶⁷ Az utolsó behívás 1918. május 25-én történt meg, amikor is Loógó Pál és Szvoboda Lajos szabadkai hitoktatók, Nacsa Lajos szabadka, Égi Lőrinc palánkai, Kopping Gáspár temerini. Farkas Lajos óbecsei segédlelkész, valamint Horváth Alajos kalocsai succentor kerültek behívásra.⁶⁸

A felsorolt nevek közül kiemelendő két személy, akiknek elhunytá kapcsolatban áll a világháborúval, noha egyikük sem a harctéren lelte halálát. Egyikőjük, Spiller János (1888-1920), aki a frontról való hazatérés után másfél évvel, mindössze harmincegy évesen elhunyt. A másik Vajay László (1891-1919) aki a háborúból kifosztva tért haza, a Tanácsköztársaság fennállása alatt pedig a vörösteror áldozata lett.

III. ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmányban igyekeztem röviden bemutatni, hogy melyek voltak azok a témák, amelyek a Kalocsa-bácsi Főegyházmegyei körlevelekben 1914-1918 között leggyakrabban előfordultak. Öt ilyen témát említettem meg: 1. buzdítások, szózatok a főpásztor részéről a hívekhez, vagy a papsághoz; 2. intézkedések; 3. gyűjtések, 4. rokkantügy, 5. katonai szolgálatot teljesítő lelkészek.

Reményeim szerint leendő doktori dolgozatomban majd részletesebben is elemezhetem ezeket a témákat, természetesen időben kibővítve, nemcsak a világháborúra koncentrálva, hanem egészen Várady Lipót Árpád érsekségének végéig, és természetesen nem csak a körlevelekre építve, hanem a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár egyéb iratait és meglévő adatait is felhasználva.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I.1.c. Várady Lipót Árpád perszonális iratai, 1886-1958, 0,72 ifm

Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno 1914 dimissae, Procudebat Antonius Jurcsó typographus, Colocae 1914.

⁶⁶ Circulares 1917:91

⁶⁷ Circulares 1918:32

⁶⁸ Circulares 1918:62

Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno 1915 dimissae, Procudebat Antonius Jursó typographus, Colocae 1915.

Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno 1916 dimissae, Procudebat Antonius Jursó typographus, Colocae 1916.

Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno 1917. dimissae, Procudebat Typographia S. Antonii, Szabadka 1918.

Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno 1918. dimissae, Procudebat Typographia Soc. A. Árpád, Colocae 1918.

Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1922. évről, Árpád Részvénytársaság Nyomdája, Kalocsa 1922.

VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD, *A párbérekéről*, Stephaneum Nyomda, Budapest 1908.

VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD, *Szociális irányelvek*, Magyar Kultúra, Budapest 1923.

VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD, *Lonovics József római küldetése*, Szent István Akadémia, Budapest 1924.